

Cristinel MUNTEANU **O PROBLEMĂ DE LINGVISTICĂ „FINANCIARĂ”:
ANALOGIA CUVINTE – BANI**

0. Acest studiu, de o factură aparte, urmărește să evidențieze o analogie cu mai multe fațete, despre care se poate spune că a făcut întrucâtva „carieră” în domeniul lingvisticii românești și străine. Este vorba despre ideea de a compara cuvintele cu banii, idee pe care încercăm să o prezentăm, pe cât posibil, și din perspectivă istorică. Până atunci însă, este necesar să facem câteva precizări preliminare (însoțite de exemple) cu privire la [1] metaforă în general, la [2] metafora științifică și la [3] metafora în lingvistică, cea din urmă reținându-ne atenția într-o mai mare măsură.

1. Pentru situațiile pe care le vom enumera, preferăm termenul generic de *analogie*. Cele mai numeroase dintre ele sunt comparații; doar câteva sunt metafore propriu-zise – și orice elev de liceu le poate recunoaște și încadra cu ușurință. Dar, după unii cercetători, toate ar intra în sfera *metaforei* (atâta timp cât, conform semnificației etimologice, se produce un „transfer”). Există o veche dispută aici. Știm încă de la Quintilian (*Arta oratorică*, VIII, 6) că metafora este o comparație prescurtată (*metaphora brevior est similitudo*)¹. Totuși, anterior, Aristotel (*Retorica*, III, 4, 1407 a) afirmase că, în realitate, „comparațiile sunt niște metafore care solicită o explicație”². Se pare că avea dreptate, căci un asemenea punct de vedere este susținut și de un mare teoretician al limbajului, Eugeniu Coșeriu, care (postulând că numai în vorbire un nume poate denota obiecte) precizează: „Tema metaforei aparține și ea lingvisticii vorbirii. Deocamdată devine evident faptul că metafora nu e «o comparație abreviată», dimpotrivă, comparația este o metaforă explicitată”³. Iată de ce ni se pare mai convenabil termenul *analogie* pentru ceea ce ne interesează, mai ales că, tot de la Aristotel, s-a reținut că analogia este modalitatea „de a raționa pe marginea conceptului de metaforă și, totodată, pe procesul mental-psihologic pe care aceasta se bazează”⁴.

Dedicăm, în semn de omagiu, acest articol domnului prof. univ. dr. Alexandru Puiu, Rector al Universității „Constantin Brâncoveanu” din Pitești, reputat specialist în economie și apreciat om de cultură.

2. Într-o carte excepțională, *La început a fost metafora* (cu o frumoasă prefață, intenționat metaforică), Ștefan Avădanei tratează, într-un întreg capitol⁵, *metafora științifică*, pe care o plasează între *analogie* și *model*. Observația dintru început este aceea că știința, acest „mare joc al omenirii dintotdeauna”, s-a dovedit a fi adesea un joc metaforic. Astfel, s-au stabilit analogii între atomul de hidrogen și sistemul solar, între foton și undă sau între foton și particulă. Frecvent, metaforele cuprind teorii ori sunt potențiale teorii sau modele, după cum pot deveni și sursa acestora. Deși principala obiecție adusă acceptării metaforei în știință este problema referențialității, s-a demonstrat tocmai că lipsa de precizie referențială a fost de multe ori productivă – chiar și în științele foarte exacte (de altminteri, adevărul nu se confundă cu exactitatea). Din punct de vedere istoric, se consideră că metafora științifică este un câștig al secolului XX. A invadat într-un grad atât de mare știința, încât un cercetător, Earl MacCormac, și-a propus să arate (într-un studiu din 1976) că „știința până acum venerată ca model al virtuții cognitive, bazat exclusiv pe un limbaj precis, teoretic, independent și verificabil prin observație (în contrast cu discursul religios, presupus a fi vag, nerațional și chiar lipsit de sens), este similară limbajului religios prin folosirea metaforei”⁶. Semnificativ este faptul că metaforele sunt puse la dispoziția unor discipline / științe (de pildă, fizica, antropologia, istoria etc.) de alte discipline / științe (precum chimia, biologia etc.), care, la rândul lor, împrumută, de asemenea, metafore de la celelalte.

2.1. Pentru ilustrare și pentru că obiectul lucrării noastre îl constituie modul în care aspecte ce țin de monetarism (teorie economică) se reflectă în discursul lingviștilor, ni se pare nimerit să cităm două exemple de metafore (transferate din limbajul arhitecturii, respectiv din cel al mecanicii) extrase chiar din primele pagini ale unei cărți scrise de Tiberiu Brăilean referitoare la acest domeniu: „Prin importanța ei, a rolului pe care-l joacă în economie, moneda poate fi considerată o piatră unghiulară a vieții economice”; „Moneda e totul sau nimic? E doar uleiul dintr-un angrenaj sau e carburantul ce face motorul să meargă?”⁷. De altfel, remarcăm că însuși părintele științei economice moderne, Adam Smith, se folosea de analogii: „Banii de aur și argint aflați în circulație într-o țară pot fi foarte bine comparați cu o șosea care, deși servește circulația și transportul la târg al tuturor grânelor și nutrețului dintr-o țară, totuși ea însăși nu produce nici măcar o singură clăie de cereale sau de fân”⁸.

3. Despre prezența metaforei în știința lingvisticii s-ar putea scrie o lucrare separată, ce ar putea lua și forma unei teze de doctorat. Deocamdată, noi ne mulțumim să semnalăm subiectul, oferind, selectiv, un număr redus de exemple.

3.1. Probabil că primii lingviști, alături de filozofi, pot fi socotiți retorii. Referindu-se la diverse aspecte ce țin de limbaj sau de organizarea discursului (așadar, chestiuni de lingvistică a textului), aceștia obișnuiau să utilizeze analogii pentru a se face înțeleși. În acest sens, se cuvine să-l amintim, iarăși, pe marele filozof Aristotel, care avea și intuiții extraordinare cu privire la limbaj, ce se vădesc din lucrările sale de logică, poetică, retorică etc. Iată o comparație sugestivă din *Retorica* sa, în care întrezărim *avant la lettre* conceptul de „lizibilitate”, atât de actual în teoriile comunicării de masă: „Or, eu numesc perioadă o frază care are un început și un sfârșit prin ea însăși, precum [este] și o întindere ușor de cuprins dintr-o privire. O astfel de formă este mai plăcută și mai ușor de înțeles” (*Retorica*, III, 9, 1409 a)⁹. Quintilian

este unul dintre retorii care apelează cel mai des la analogii. Bunăoară, discutând despre „figurile” de cuvânt, el apreciază că acestea „au farmec tocmai datorită asemănării lor cu greșeala, așa cum în mâncări uneori areala însăși e plăcută” (*Arta oratorică*, IX, 3, 27). Cât despre faptul că (în alcătuirea unui discurs) „niciodată adevărata frumusețe nu există în afara utilului”, Quintilian afirmă: „E mai grațios calul cu trupul zvelt și e și mai iute. E frumos la înfățișare, admit, atletul, căruia exercițiul i-a făcut mușchi pronunțați, dar este și mai bun pentru luptă”¹⁰. Un alt important retor, Hermogenes din Tarsus, autor al unui detaliat tratat asupra calităților stilului (pe care le numește „tipuri de stil”), declară în introducere: „Fiecare tip este diferit de celelalte, deși poate împărtăși trăsături similare cu acestea, după cum și oamenii sunt diferiți de celelalte animale, dar se aseamănă cu ele prin aceea că sunt muritori; suntem diferiți și față de zei prin faptul că suntem muritori, însă ne asemănăm cu ei, întrucât suntem ființe gânditoare”¹¹.

3.2. Cu siguranță, întemeietorul lingvisticii moderne, Ferdinand de Saussure, este unul dintre cei mai metaforici oameni de știință. Al său *Curs de lingvistică generală* (apărut postum în 1916 – noi vom face trimiteri la paginile din versiunea românească¹²) este „întesat” cu analogii care au ajuns binecunoscute. Vom aminti doar câteva: limba este o comoară [sau tezaur] depozitată în conștiința vorbitorilor (p. 39); limba, în privința regulilor, poate fi asemănată cu un joc de șah (p. 47); descrierea sincronică a limbii este comparată cu vederea panoramică a Alpilor de pe un singur pisc (p. 99); sistemul fonetic aduce bine cu un pian (p. 109); limba este similară unei foi de hârtie – gândirea este fața, iar sunetul, dosul foii (p. 127); limba este o algebră care nu ar avea decât termeni complecși (p. 134); o unitate lingvistică este ca o coloană dintr-un edificiu (p. 136); limba seamănă cu o mașină (p. 139) etc.

Exemplele sunt mult mai numeroase. Altele (pe lângă unele dintre cele deja menționate) se găsesc în *Scrieri de lingvistică generală*, manuscrise saussuriene descoperite foarte târziu și publicate recent (foarte prompt traduse și la noi – utilizăm ediția românească). Ținem să extragem și de aici un caz de analogie, vizând schimbarea lingvistică, deoarece ni se pare interesant. Eugeniu Coșeriu vorbește undeva¹³ despre paradoxul lui Benedetto Croce: „Dacă am pune toate generațiile de oameni, din secolul I până în secolul XX, una lângă alta, și le-am considera împreună, am vedea că totdeauna avem impresia că două generații succesive vorbesc aceeași limbă. Însă, deja la distanță de patru-cinci generații, se pare că e altă limbă, iar la zece sau la douăzeci de generații avem impresia că e cu totul altă limbă, deși membrii fiecărei generații credeau că vorbesc aceeași limbă”. Iată că și Saussure, într-o conferință ținută încă în anul 1881 la Universitatea de la Geneva, enunța respectiva idee, înainte de B. Croce, întrebându-l, evident, tot o comparație. El relatează cum un rus, Boguslavski, a deschis o expoziție cu 480 de fotografii (portrete) care-l reprezentau în aceeași poziție și pe care le făcuse „cu o regularitate admirabilă” timp de douăzeci de ani, de două ori pe lună. Oricare două fotografii alăturate ar fi arătat un același Boguslavski, dar între fotografia nr. 1 și fotografia nr. 480 diferența era puternică. Rezultă următoarea concluzie: „Tot astfel, dacă ar fi fost posibil nu să se fotografieze, ci să se «fonografieze», zi de zi, de la început, tot ce a fost exprimat prin vorbire pe glob sau doar într-o anumită zonă a globului, am fi obținut eşantioane de limbă asemănătoare de la o zi la alta, dar considerabil diferite din 500 în 500 de ani și chiar din 100 în 100 de ani”¹⁴.

3.2.1. Se observă că nu orice lingvist manifestă atracție pentru analogii. Noam Chomsky avea oroare de metafore (tropofobie)¹⁵, iar la Leonard Bloomfield (cel mai mare lingvist american) constatăm aceeași atitudine¹⁶. În schimb, precursorul său, Edward Sapir (mai influent, totuși, decât Bloomfield), rafinat om de cultură totodată, dovedește o reală preferință pentru comparații, atunci când este cazul. De pildă, referindu-se la faptul că propozițiile / enunțurile nu au, spre deosebire de cuvinte, semnificație conceptuală¹⁷, întrucât trimit spre situații particulare, Sapir afirmă: „Este ca și cum un generator capabil să producă suficientă energie pentru a face să meargă un lift ar fi întrebuințat aproape exclusiv ca să alimenteze o sonerie electrică”¹⁸. Sugestiv este și următorul exemplu: „Dacă limba este o structură și dacă elementele semnificante ale limbii sunt cărămizile structurii, atunci sunetele vorbirii pot fi asemuite cu lutul ners și lipsit de formă din care sunt fabricate cărămizile”¹⁹. În alt loc, el compară variațiile individuale cu valurile mării care se mișcă la întâmplare, pe câtă vreme schimbarea lingvistică are o direcție; aici se înscriu numai acele fapte individuale care se unesc într-o orientare, așa cum doar anumite valuri formează fluxul într-un golf²⁰. Un alt lingvist american, contemporan nouă, Dwight Bolinger, are, de asemenea, o apetență deosebită pentru analogii. Astfel, acesta afirmă că: limbajul este sunet, după cum și casa este lemn; limbajul este precum o țesătură; în limbaj, trăsăturile distinctive seamănă cu particulele subatomice, fonemele – cu atomii, iar silabele – cu moleculele²¹ etc. Cea mai expresivă analogie descoperită este cea în care se susține că toată „puterea” de semnificare a cuvântului stă în context: „Un cuvânt este precum Anteu, revigorat de fiecare atingere cu pământul”²². Din categoria lingviștilor foarte „serioși”, care nu simt nevoia analogiilor, face parte și danezul Louis Hjelmslev. Totuși și acestuia i-a „scăpat” o sugestivă comparație. Pornind de la reflecțiile saussuriene cu privire la caracterul amorf al gândirii, el declară: „Este asemeni aceluiași pumn de nisip ce este modelat după diverse tipare, sau asemenea norului de pe cer care-și schimbă forma sub ochii lui Hamlet din minut în minut. După cum același nisip poate fi pus în matrițe diverse, la fel și același sens [conținut lingvistic] este format sau structurat diferit în limbi diferite”²³. Desigur că mai pot fi amintiți și alți lingviști străini al căror discurs înglobează analogii: M. Bréal, V. Pisani etc.

3.2.2. Cel mai metaforic dintre lingviștii români este, fără îndoială, Sextil Pușcariu. Aspectul în cauză se explică, pe de o parte, prin cultura umanistă cu care era înzestrat, pe de altă parte, prin marele talent pedagogic de care dădea dovadă, fiind preocupat în permanență să transmită cunoștințele de lingvistică într-un mod cât mai plăcut și mai inteligibil cu putință. Au rămas celebre comparațiile sale, dintre care spicuim doar câteva: limba este ca o bibliotecă publică, organizată după diverse criterii (comparația este dezvoltată apoi printr-o cascadă de analogii, rezultând o adevărată alegorie); limba scrisă seamănă cu hărțile unui atlas geografic; neologismele sunt comparate cu călătorii ce coboară din trenuri în orașele mari – unii rămân, alții pleacă mai departe²⁴ ș.a.m.d. Unele dezvăluie și simțul umorului: „Brevilocvența se deosebește de elipsă, precum se deosebește – și cer iertare cetitorului pentru această comparație trivială – coada ursului, scurtă din fire, cu coada tăiată a cânelui”²⁵.

Nu-l putem trece cu vederea, nici în această privință, pe cel mai important lingvist român (și, probabil, cel mai mare lingvist contemporan pe plan mondial), Eugeniu Coșeriu, care apelează frecvent la plastice analogii (multe din domeniul artei, îndeobște din pictură). De pildă, referitor la problema discursului repetat, savantul

afirmă: „Vorbirea este ca un fel de pictură cu colaj simultan, adică în parte este tehnică actuală și în parte sunt bucăți de vorbire deja existente și duse, ca să zicem așa, de tradiție, în toate aceste expresii, locuțiuni fixe, în proverbe, citate ș.a.m.d.”²⁶. Tot astfel, explicând conceptul de „sistem”: „Dacă ni se permite o analogie, am spune că sistemul nu se impune vorbitorului în mai mare măsură decât i se impune pictorului pânza și culorile: pictorul nu poate să renunțe la pânză și nu poate folosi culori pe care nu le are, dar, în cadrul limitelor impuse de pânză și de culorile de care dispune, libertatea sa de exprimare este absolută”²⁷.

4. Într-un interviu din 1968 (*Acest limbaj care face istoria*), un important lingvist, Émile Benveniste, afirma că putem observa în prezent o anumită „convergență între mai multe științe” și că „putem găsi aceleași articulații în noțiuni configurate de anumite minți care nu aveau în vedere categoriile lingvistice”²⁸. Totodată, savantul francez avea „conștiința din ce în ce mai acută că nivelul semnificant reunește ansamblul științelor umane”. Așa se explică, de pildă, faptul că „se descoperă acum analogii între limbă și economie”²⁹.

4.1. Asemănările dintre cuvinte și bani au fost relevate încă din Antichitate. Chiar Horatius (*Ars poetica*, v. 57-59) remarcă modul în care iau naștere noile cuvinte: „[...] *et nova rerum / Nomina protulerit? Licuit semperque licebit / Signatum praesente nota producere nomen*”³⁰. (Interesant este că englezii posedă în metalimbajul lexicologiei termenul *coinage* [< engl. *coin* (vb.) „a bate monedă” < *coin* (subst.) „monedă”] desemnând [procesul prin care se inventează] cuvintele sau expresiile noi.) Ideea a făcut carieră, se pare, în literatura Evului Mediu Târziu la scriitorii precum Dante sau Chaucer, după cum încearcă să argumenteze într-o carte cercetătorul R. A. Shoaf³¹. Boethius, într-un comentariu la traducerea latinească (datând din anul 510 d.Hr.) a lucrării lui Aristotel, *Peri hermenias*, susținea că un cuvânt se desăvârșește într-o manieră asemănătoare celei prin care o monedă capătă putere de schimb: „*Sicut nummus quoque non solum aes impressum quadam figura est, ut nummus vocetur, sed etiam ut alicuius rei sit pretium: eodem quoque modo verba et nomina non solum voces sunt, sed positae ad quandam intellectuum significationem.*” („După cum o monedă este aramă imprimată cu o anume figură, nu doar pentru a putea fi numită monedă, ci pentru a putea fi și prețul unui anumit lucru, în aceeași manieră cuvintele și numele nu reprezintă doar sunete, ci sunt obligate să poarte [le este impusă] o anumită semnificație a gândirii.”)³². Și, într-adevăr, între semnul lingvistic (cuvântul) și semnul financiar (moneda)³³, considerate fie static, fie în mișcare, se pot stabili diverse analogii. Chiar și triunghiului semiotic (al lui Ogden & Richards, bunăoară) i se poate contrapune un triunghi asemănător având în centru moneda, dar scopul studiului nostru nu este acela de a propune noi analogii, ci de a le înfățișa și comenta pe cele descoperite.

Cele două categorii de semne, cuvintele și banii, pot fi comparate și în ceea ce privește evoluția lor, tot mai pronunțată, de la concret la abstract. În teoria economică se apreciază³⁴ că banii au următoarele valori: [a] mijloc de schimb; [b] instrument de calcul și evaluare; [c] rezervă a valorii și [d] (după unii specialiști) caracter universal, întrucât pot mijloci schimbul interstatal. Din punct de vedere istoric, au servit drept bani: bunurile, metalele prețioase, monedele bătute de aur sau argint, bancnotele (ca înscrisuri ce aveau un echivalent în depunerile de aur în bănci), banii de hârtie (semne ale valorii cu caracter fiduciar, care nu aveau acoperire în

depozite în aur și care erau garantate cu mărfurile și serviciile ce puteau fi apropiate prin intermediul banilor). Teoria și practica economică operează și cu următoarele concepte: „bani de credit” (ca semne de valoare emise de bănci atunci când creează valoare nouă, în urma unei operațiuni de creditare) și „bani scripturali” (reprezentând moneda cu existență contabilă, adică banii din depozitele făcute de clienți la bănci și care sunt utilizați de aceștia pentru a efectua plăți prin virament). La acestea se adaugă și noțiunea de „bani electronici” (vehiculați cu ajutorul mijloacelor electronice de calcul). Se impune deci concluzia că „banii” reprezintă o realitate complexă.

4.2. Spuneam că analogia cuvinte – bani îmbracă mai multe forme sau cuprinde mai multe laturi. Dacă luăm ca reper cuvântul, atunci vom observa că analogiile privesc fie [1] semnificatul acestuia (expresia materială), fie [2] semnificatul (conținutul lingvistic)³⁵ al acestuia, fie [3] unele aspecte ale funcționării sale (puncte „tari” și puncte „slabe”). În plus, limba (ca și sistemul monetar) poate fi urmărită ca [4] fapt social.

4.2.1. În cursul său, Ferdinand de Saussure se referă la „valoarea lingvistică considerată în aspectul său material”, apreciind că „este cu neputință ca sunetul, element material, să aparțină prin el însuși limbii”³⁶, ceea ce înseamnă că acesta ar fi doar un „lucru secundar, o materie pe care [limba, n.n. – C.M.] o folosește”. După savantul elvețian, toate valorile convenționale prezintă aceeași caracteristică: „de a nu se confunda cu elementul tangibil care le servește drept suport”. Pentru a-și demonstra teza, Saussure se ajută de următoarea comparație: „Astfel, valoarea unei monede nu este fixată de metal, o monedă care valorează nominal cinci franci nu conține decât jumătate din această sumă; ea va valora mai mult sau mai puțin, după cum poartă o efigie sau alta și după cum se află de o parte sau de alta a unei frontiere politice”. În concepția sa, acest lucru este cu atât mai evident în cazul semnificativului lingvistic care, în esența sa, n-ar fi deloc fonetic, ci incorporeal, „fiind constituit numai din diferențele ce-i separă imaginea acustică de toate celelalte și nu de substanța sa materială”.

Se cunosc implicațiile acestor cuvinte ale lingvistului elvețian pentru teoriile ulterioare asupra limbajului. Hjelmslev a dus până la ultimele ei consecințe formula saussuriană potrivit căreia „limba este o formă și nu o substanță”. Dar glosematologia hjelmsleviană, deși foarte coerentă în sine, este o lingvistică ideală, a formelor pure platoniciene, foarte abstractă, nefiind integral conformă cu realitatea limbajului. De aceea, Eugeniu Coșeriu a criticat, pe bună dreptate, această idee într-un studiu exemplar (*Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, din 1954), în care a arătat interdependența dintre morfic și hiletic: „nu cunoaștem decât *substanțe*, și le cunoaștem numai pentru că au *formă*”³⁷.

Nici Sextil Pușcariu nu era de acord în totalitate cu respectiva teză. El combate, într-o anumită măsură, școala fonologică de la Praga, interesată doar de valoarea funcțională pe care o poate avea sunetul. Afirmând că nu se poate trasa precis o graniță între fonetică și fonologie, întrucât „nu există o limită hotărâtă între sunet și fonem (pe care lingviștii nu-l înțeleg toți la fel)”, lingvistul român întrebuițează în argumentare comparația de mai jos: „Dacă fonetica se poate asemăna cu numismatica (care studiază banul în înțeles material), iar fonologia cu științele financiare (care se ocupă cu valoarea banului ca mijloc de schimb) nu trebuie să uităm că

aurul din care e bătută o monedă – și ar trebui să intereseze deci exclusiv pe numismat – poate deveni unul din cei mai importanți factori financiari, îndată ce i se dă valoarea convențională de etalon³⁸.

Se pare că analogia dintre fonetică și numismatică devenise un loc comun (probabil că nu se întâlnește doar la Pușcariu), fiindcă o descoperim, aproape trei decenii mai târziu, la D. Bolinger (sprijinind însă punctul de vedere saussurian): „Știința foneticii, al cărei domeniu îl reprezintă sunetele vorbirii, este pentru lingvistică ceea ce este numismatica pentru finanțe [știința financiară]: nu contează, într-o tranzacție financiară, din ce aliaj este făcută o monedă, după cum nu contează pentru creier ce particule de substanță sunt folosite pentru a declanșa limbajul – ar putea fi pietricele [de râu] deosebite prin culoare sau mărime ori, dacă am avea simțul olfactiv al câinelui, o schemă de mirosuri diferențiate³⁹. Se vede că lingvistul american susține aici natura convențională a limbajului (evidentă în cea mai mare măsură), dar să nu uităm că în limbaj acționează și simbolismul fonetic (foarte prezent mai ales în limbajul poetic); semnul lingvistic are uneori și caracter motivat.

4.2.2. Saussure discută și despre „valoarea lingvistică considerată în aspectul său conceptual”, pornind de la două premise (ce reies dintr-un „principiu paradoxal”, după care s-ar conduce toate valorile din afara limbii): „1. un lucru *neasemănător*, susceptibil de a fi *schimbat* cu cel a cărui valoare trebuie determinată; 2. lucruri *similare* ce pot fi *comparate* cu cel a cărui valoare este în cauză⁴⁰. Pentru a fi mai clar, întemeietorul lingvisticii moderne recurge, iarăși, la o analogie din sfera financiară: „Astfel, pentru a determina cât valorează o piesă de cinci franci, trebuie să știm: 1. că o putem schimba contra unei cantități determinate dintr-un lucru diferit, de exemplu pe pâine; 2. că o putem compara cu o valoare similară din același sistem, de exemplu cu o piesă de un franc, sau cu o monedă dintr-un alt sistem (cu un dolar etc.). În același fel, un cuvânt poate fi schimbat pe ceva ce nu-i seamănă: pe o idee; el poate fi comparat cu ceva de aceeași natură: cu un alt cuvânt”. Citatul următor ar putea fi ambiguu, dacă nu ar fi fost deja oferită comparația cu moneda. Ni se pare nimerit să-l reproducem integral: „Valoarea sa [a cuvântului, n.n. – C.M.] nu este fixată, atâta vreme cât ne mărginim să constatăm că el poate fi «schimbat» pe un concept sau altul, că are, adică, o semnificație sau alta; trebuie să-l comparăm și cu valorile similare, cu celelalte cuvinte care îi pot fi opuse. Conținutul său nu este determinat cu adevărat decât prin concursul a ceea ce există în afara lui”. Dificultatea interpretării constă în terminologia insuficient fixată: termenul „valoare” (împrumutat din economia politică) este echivoc, iar cel de „semnificație” nu este [încă] folosit în accepția actuală. Deducem că prin „semnificație” Saussure înțelege, mai degrabă, referința (sau desemnarea / realitatea extraverbală), pe câtă vreme prin „valoare” s-ar părea că înțelege semnificația (sau semnificatul, dat exclusiv *de* și *în* limbă). În limbă totul se bazează pe diferențe / opoziții [funcționale], susține Saussure, deci „valorile” aflate în opoziție, despre care vorbește lingvistul elvețian, sunt tocmai semnificațiile / semnificatele (ce țin de structurarea proprie fiecărei limbi în parte) și care reprezintă doar posibilități de desemnare și nu desemnarea însăși. După cum preciza Coșeriu, limbile nu se pot compara între ele decât prin *desemnare* (veritabil *tertium comparationis*), adică tocmai prin „semnificația” lui Saussure. De altfel, Saussure are dreptate când adaugă: „Făcând parte dintr-un sistem, el are nu numai o semnificație, *ci mai ales o valoare* [subl.n. – C.M.], și asta este cu totul altceva⁴¹.

Și D. Bolinger abordează chestiunea semnificatului lexical [amintim că dezavantajul limbii engleze este acela că prin termenul *meaning* se înțelege tot ce înseamnă conținut lingvistic], apreciind că acesta este potențial, spre deosebire de sensul unei propoziții particulare, condiționat de circumstanțe și interlocutori: „Sensul [citește *semnificatul!*] unui cuvânt este potențial, asemenea [valorii] unei bancnote de un dolar înainte de a fi implicată într-o tranzacție”⁴².

4.2.3. Cazurile ce urmează ar putea fi încadrate la „sănătatea”, respectiv „boala” banilor / cuvintelor. O monedă „sănătoasă” este cea care circulă; una „bolnavă” este cea atinsă de inflație. Într-un chip asemănător se pune și problema cuvintelor.

4.2.3.1. Teoria circulației cuvintelor, impusă întâia oară în lingvistica românească și internațională de către B.-P. Hasdeu, a fost anticipată de cărturarul Simion Ștefan, care, subliniind dificultatea de a transpune în românește textul biblic, declara în prefața sa (*Predoslovie către cetitori*) de la *Noul Testament* (de la Bălgrad [= Alba Iulia], 1648): „Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sânt bune carele le înțeleg toți”⁴³. Probabil că analogia cuvinte – bani era cunoscută și pe la noi în acea perioadă (vezi utilizarea sintagmei „bine știm”). Simion Ștefan justifica astfel de ce păstrase în traducere termeni precum *synagoga*, *publican*, *gangrena*, pentru care nu găsisese corespondent în limba română. Totodată, el pune în discuție și ideea unificării idiomului nostru.

Bogdan-Petriceicu Hasdeu are meritul de a fi preluat din economia politică, cel dintâi în istoria lingvisticii, termenul de *circulațiune*, precizând că dintre accepțiunile acestuia îl va interesa doar „sensul adevărat științific de mișcare productivă a valorilor”⁴⁴. Teoria este aplicată în mod creator la problemele de limbă (ulterior, o formă redusă a acesteia se va numi, în lingvistica modernă, „principiul frecvenței”): „Precum în economia politică moneda este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în lingvistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă, bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai”⁴⁵. Prin această teorie, Hasdeu răsturna complet încercările de a defini structura genealogică a unei limbi numai pe baza statisticii elementelor ei, clasificate după origine. El combătea afirmațiile lui A. Cihac (autorul primului dicționar etimologic al limbii române), după care vocabularul românesc ar fi [fost] preponderent constituit din elemente slave (2/5), covârșitoare în raport cu elementele latine (1/5), ceea ce ar fi condus la concluzia că limba română este mai mult slav[ic]ă decât romanică. Hasdeu a arătat că aceste clasificări sunt negrăitoare, demonstrând că în vorbirea românească elementul latin îl întrece în circulație de 5 ori pe cel de alte origini în totalitatea lui. Mai mult decât atât, el a dovedit că se pot construi fraze întregi formate numai din cuvinte de origine latină, dar este imposibil să se construiască măcar una alcătuită exclusiv din cuvinte slave sau turcești⁴⁶. În același mod, lingvistul român îl critica și pe Thommerel care arătase (în 1841) că din cele peste 40.000 de cuvinte ale limbii engleze (înregistrate la cea dată într-un dicționar) predomină elementele romanice (29.854 de cuvinte) în dauna celor germanice (doar 13.300). Inconsistența unei astfel de cercetări este denunțată de Hasdeu: „Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaște mișcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu d-amăruntul întregul număr dintr-o țară, clasificându-l după diferite efigii ale

suveranilor, dar uitând a distinge mai pe sus de toate moneda care circulă în realitate, care concurge la avuția națiunii, care este o adevărată utilitate, de cătră moneda cea îngropată fără folos în pământ sau ascunsă în lăzile câtorva zgârciți⁴⁷. Se vede limpede că genialul român, ce avea o cultură impresionantă, era la curent cu gândirea economică din acea epocă.

În legătură cu respectiva circulație monetară, este semnificativă analogia lui Sextil Pușcariu, care, comentând situația neologismelor, ajunge să declare contrariul celor de mai sus: „Economistii au observat că banii răi [sic!] sunt cei ce circulă mai mult, căci fiecare vrea să scape de ei și-i dă altora. Puriștii, care consideră neologismele ca pe niște monede care nu au valoarea integrală a cuvintelor vechi, sunt de multe ori cei ce le pun înșiși în circulație⁴⁸.”

În altă parte, intuind caracterul universal al banilor (vezi *supra* 4.1., funcția [d] a banilor), Pușcariu face următoarea mențiune cu privire la terminologia științifică (de origine mai ales latino-greacă): „Numele latinești sunt ca jetoanele ce le vedem la mesele de cărți: jucătorii le întrebuințează mai ușor decât banii de metal și de hârtie. Dacă, într-adevăr, toți termenii anatomici ar fi latinești, un doctor român și unul rus sau chinez s-ar înțelege fără greutate⁴⁹.”

Judecând din perspectivă stilistică lucrurile, un important anglist român, Leon Levițchi, discută despre valoarea cuvântului engl. *ear* „ureche” comparându-l pe acesta cu „moneda curentă”: „*Ear* este neutru din punct de vedere stilistic în orice context, întrucât nu dispune de conotații speciale [ca în cazul rom. *ureche*, n.n. – C.M.] care să-l scoată din condiția de monedă curentă, ceea ce face posibil să fie utilizat de exemplu și într-un vers liric...”⁵⁰.

Trei reputați cercetători olandezi⁵¹, preocupați de problemele limbajului în cadrul științei comunicării, pledează pentru o terminologie științifică, pe cât posibil, cât mai apropiată de limbajul sau de convențiile curente, pentru „a nu complica inutil sau chiar a disturba procesul de comunicare”, amintind în acest sens părerea lui W. Lippmann [*Public opinion*, 1922, p. 66], după care „cuvintele sunt ca banii; ele evocă azi un set de imagini, mâine altul”.

4.2.3.2. Este momentul să acordăm atenție și cazurilor de „inflație” manifestată în limbaj. Se pot „demonetiza” atât cuvintele, cât și procedeele de îmbogățire a vocabularului, precum și enunțurile aparținând discursului repetat ș.a.m.d.

Într-o carte scrisă pătimaș, în care analizează mecanismele limbii de lemn din spațiul ex-sovietic, Françoise Thom explică în ce constă „vorbăria autorităților”: „Limba a fost întotdeauna vectorul puterii comuniste în societate. [...] Cu cât simte mai mult că lucrurile îi scapă, cu atât el [partidul, n.n. – C.M.] se răspândește în discurs: el produce cuvinte așa cum imprimă ruble, cu același rezultat – inflația. Vorbăria este fără îndoială stadiul ultim al limbii de lemn, împlinirea sa⁵².”

G. Gruică observă că cel mai puternic cuvânt de laudă este actualmente *european* (pe fondul de entuziasm al aderării). Acest cuvânt, sub formă prescurtată (*euro*), a devenit un element de compunere, cu o productivitate formidabilă: *europarlamentar*, *euroseptic* etc. (dar ducând și la excese mai puțin inspirate: *eurotineri*, *eurobrânză* etc.). Drept pentru care G. Gruică constată: „Procedeele înregistrează deja o anumită «inflație», pentru că este utilizat nu doar pentru trimitere la instituțiile

sau exigențele europene sau pentru exprimarea ideii de superlativ, ci și cu sens augmentativ, pentru tot ce depășește limitele obișnuite⁵³. În sprijinul acestei idei, autorul enumeră exemple ca *eurodurere*, *eurosecetă* etc. O remarcă asemănătoare face și referitor la utilizarea excesivă a lui *super*, afirmând că s-a ajuns la „o demonetizare a acestuia”⁵⁴.

Un abil cercetător al problemelor ce țin de discursul repetat (cu aplicație pe textul jurnalistic), Stelian Dumistrăcel, face următorul comentariu cu privire la transformarea enunțului solemn în banalul clișeu: „Demonetizarea enunțului solemn (emfatic) inclusiv a celui «poetic» învechit, devenite clișee, s-a produs, așadar, dinspre literați, dar, desigur, aceștia nu-și puteau face iluzia că procesul va rămâne la nivelul discuțiilor academice, al publicațiilor, al saloanelor sau al cercurilor literare”⁵⁵.

4.2.4. Și limba, și sistemul monetar reprezintă fapte sociale, însă cele două categorii nu se situează la același nivel. Aspectul în cauză a fost evidențiat în adevărata sa lumină de către Eugeniu Coșeriu, cel care, într-o critică necruțătoare și printr-o argumentare infailibilă, a ridiculizat doctrina durkheimiană a faptului social. Și asta deoarece Saussure acceptase și urmasa până și în detalii, pentru domeniul lingvisticii, concepția sociologică a lui É. Durkheim (exprimată în lucrarea *Les règles de la méthode sociologique*). Durkheim atribuia „faptului social” două caracteristici esențiale: [1] „faptul social” ar fi exterior individului, adică ar fi independent de indivizi; și [2] „faptul social” s-ar impune individului cu caracter de obligativitate⁵⁶.

Sociologul francez era convins că, atunci când s-a născut, individul uman a găsit, în întregime formate, credințele și practicile vieții sale religioase; dacă ele existau înaintea lui, înseamnă că existau în afara lui. Mai departe, Durkheim utilizează analogia cu sistemul monetar: „Sistemul de semne de care mă servesc pentru a-mi exprima gândurile, sistemul de monede pe care îl folosesc pentru a-mi plăti datoriile, instrumentele de credit pe care le întrebuițez în relațiile mele comerciale, practicile pe care le urmez în profesiunea mea etc. funcționează independent de utilizarea pe care le-o dau eu”⁵⁷.

Coșeriu dovedește că avem de-a face cu un raționament fals: „Nu este nici măcar necesar să opunem conceptului durkheimian un alt concept al «faptului social», nici să ne întrebăm dacă limba este o «instituție» de același tip cu sistemul de monede (care nu sunt re-făcute continuu de către toți membrii comunității), căci lipsa de rigoare logică a pretinsei demonstrații sare în ochi”. Nu putem reda aici paginile în care E. Coșeriu demontează, punct cu punct, concepția lui Durkheim⁵⁸. Ne limităm la un paragraf fundamental: „Limba este un fapt social, în sensul cel mai autentic al termenului «social», care este cel de «specific uman». Dar, pe de o parte, limba nu este pur și simplu un fapt social «între altele» și «ca altele» (ca sistemele monetare, de exemplu), căci limbajul este fundamentul însuși a tot ce este social; iar, pe de altă parte, faptele sociale nu sunt așa cum și le imagina Durkheim. Faptele sociale nu sunt exterioare indivizilor, nu sunt *extraindividuale*, ci *interindividuale*, corespunzând prin aceasta modului de a fi al omului, care este un «a fi împreună cu alții»”⁵⁹. Cunoșcătorii ideologiei lingvistice coșerieni (cea mai coerentă și mai profundă teorie din câte i-au fost consacrate limbajului până acum, numită pe drept cuvânt *lingvistica integrală*) recunosc din fragmentul de mai sus conceptul de *alteritate* (elaborat ulterior, însemnând acest „a fi împreună cu alții”), ca și ideea (preluată din *Politica* lui Aristotel) că „limbajul

este fundamentul însuși a tot ce este social”. Ca fapt social, limba nu i se „impune” omului (care trăiește în lumea libertății, și nu în cea a necesității – aspect relevat de Kant). Faptele sociale se acceptă ca fiind comune și se fac în comun. Sau (cum o spune foarte frumos Coșeriu): „Caracteristica lor nu este «obligativitatea», în sensul de impunere externă, ci este – pentru a pune în evidență sensul etimologic al termenului – ceea ce s-ar putea numi «obligatorietatea»: ele au un caracter de îndatorire sau angajament, de *obligatio consimțită* (acesta era sensul lui *obligatio* în latină)”⁶⁰.

5. Înclinația spre analogie (metaforă, comparație) pe care o dovedesc unii oameni de știință se poate datora culturii temeinice însușite, dorinței de a fi bine înțeleși (majoritatea au fost și mari profesori) sau chiar idiostilului lor, fiindcă nu toți se pricep să creeze metafore. Ne face plăcere să încheiem cu câteva cuvinte ale nemuritorului Aristotel: „Cu drept cuvânt, metafora e singurul lucru care nu se poate lua de la altul, și-i dovada unui dar firesc; căci a face metafore bune înseamnă a vedea bine asemănările” (*Poetica*, 22, 1459 a)⁶¹.

NOTE

¹ De fapt, ideea apare, mai devreme, chiar la Cicero (cf. Ștefan Avădanei, *La început a fost metafora*, Iași, Editura Virginia, 1994, p. 28-29).

² Aristotel, *Retorica* (traducere de Maria-Cristina Andrieș), București, Editura Iri, 2004, p. 313.

³ Eugeniu Coșeriu, *Determinare și cadru*, în *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 299. De altfel, Coșeriu însuși este autor al unui amplu studiu consacrat metaforei lingvistice: *La creación metafórica en el lenguaje* (datând din 1956); vezi în Eugeniu Coșeriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística* (se-gunda edición, revisada), Madrid, Editorial Gredos, 1991, p. 66-102 (aceeași opinie referitoare la raportul comparație – metaforă este exprimată la p. 81).

⁴ Ștefan Avădanei, *op. cit.*, p. 159.

⁵ Vezi capitolul *Între analogie și model: metafora științifică*, în Avădanei, *op. cit.*, p. 158-175.

⁶ *Apud* Avădanei, *op. cit.*, p. 162. De altfel, E. Coșeriu, vorbind despre realizarea limbii funcționale și seriozitatea stilului științific, preciza că există și „anumite texte științifice și strict științifice, adică numai acolo unde savanții nu glumesc deloc și nu-și permit, din când în când, și câte-o ghidușie”. Dar adăuga imediat: „E bine să-și permită!” (Eugen[iu] Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994, p. 61).

⁷ Tiberiu Brăilean, *Monetarismul în teoria și politica economică*, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 20-21; cf. și p. 24-25.

⁸ *Apud* Brăilean, *op. cit.*, p. 80-81.

⁹ Vezi ediția citată, p. 323.

¹⁰ M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. II, București, Editura Minerva, 1974, p. 311.

¹¹ Hermogenes, *On Types of Style* (translated by Cecil W. Wooten), The University of North Carolina Press, 1987, p. 7-8.

¹² Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.

¹³ Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Sarmandu), București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 87.

¹⁴ Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 2004.

¹⁵ Cf. Avădanei, *op. cit.*, p. 166.

¹⁶ În masivul său tratat de lingvistică generală (cel mai bun care s-a scris vreodată, după aprecierea lui Coșeriu), *Language*, am găsit, cu greutate, următoarea exprimare: „Alongside the great stream of historical research, there ran, however, a small but accelerating current of general lin-

guistic study” (Leonard Bloomfield, *Language* [retipărire a ediției londoneze din 1935], Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, New Delhi, 2005, p. 17).

¹⁷ Vorbind despre cuvinte, Sapir apreciază că „the speech element «house» is the symbol, first and foremost, not of a single perception, but of a «concept», in other words, of a convenient capsule of thought that embraces thousands of distinct experiences and that is ready to take in thousands more” (Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt Brace & Company, San Diego – New York – London [1921], p. 14). Lingvistul american se întâlnește, aici, în concepție cu E. Coșeriu care, pe urmele lui Aristotel, vedea în limbaj „un delimitator de substanță” sau „aprehensiune a universalului în individual”.

¹⁸ „It is somewhat as though a dynamo capable of generating enough power to run an elevator were operated almost exclusively to feed an electric doorbell” (*ibidem*, p. 14).

¹⁹ „If language is a structure and if the significant elements of language are the bricks of a structure, than the sounds of speech can only be compared to the unformed and unburnt clay of which the bricks are fashioned” (*ibidem*, p. 24-25).

²⁰ „They themselves [individual variations, n.n. C.M.] are random phenomena, like the waves of the sea, moving backward and forward in purposeless flux. The linguistic drift has direction. In other words, only those individual variations embody it or carry it which move in a certain direction, just as only certain wave movements in the bay outline the tide” (*ibidem*, p. 155).

²¹ Dwight Bolinger, *Aspects of Language* (second edition), Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1975, p. 16, 17, 99. Acest american, profesor la Harvard, a scris un excelent manual de lingvistică generală (*Aspects of language*) și este de apreciat, printre altele, și pentru faptul că face trimitere la (sau utilizează date din) unele studii ale lui E. Coșeriu.

²² „A word is like Antaeus, revitalized by each contact with the earth” (*ibidem*, p. 223).

²³ „It is like one and the same handful of sand that is formed in quite different patterns, or like the cloud in the heavens that changes shape in Hamlet’s view from minute to minute. Just as the same sand can be put into different molds, and the same cloud take on ever new shapes, so also the same purport is formed or structured differently in different languages” (Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language* [translated by Francis J. Whitfield], The University of Wisconsin Press, Madison, 1963, p. 52).

²⁴ Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, București, Editura Minerva, 1976, p. 13-14 și p. 59, 403.

²⁵ *Ibid.*, p. 123.

²⁶ Coșeriu, *Prelegeri...*, p. 55.

²⁷ Eugeniu Coșeriu, *Sistem, normă și vorbire*, în Coșeriu, *Teoria limbajului...*, p. 100.

²⁸ Émile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, vol. II, București, Editura Teora, 2000, p. 31-32.

²⁹ *Ibid.*, p. 31.

³⁰ În traducerea lui Ionel Marinescu: „...când limba lui Cato și Enniu / A-mbogățit al strămoșilor grai și a pus în lumină / Nume-nnoite de lucruri? Căci fost-a permis și-o să fie / Să folosești un cuvânt însemnat cu a zilei pecete”. Versiunea românească nu evidențiază îndeajuns comparația cu banii, căci termenul *signatum* se referă, de obicei, la monede (< lat. *signo*, -are „a bate monedă, a imprima”) iar *nota* înseamnă „efigie, chip imprimat pe monede” (cf. Gheorghie Guțu, *Dicționar latin-român* (ediția a II-a), București, Editura Humanitas, 2003).

³¹ R. A. Shoaf, *Dante, Chaucer, and the Currency of the Word. Money, Images, and Reference in Late Medieval Poetry*, Pilgrim Books, 1983 (cf. și <http://www.clas.ufl.edu/users/rashoaf/currency/intrall/html>).

³² Shoaf, *op. cit.*, p. 10-11.

³³ Moneda era definită drept „un semn care reprezintă valoarea tuturor mărfurilor” și de Montesquieu (*apud* Brăilean, *op. cit.*, p. 30).

³⁴ Am preluat aceste informații de natură financiară, aproape *mot-à-mot*, din cartea Profesorului Alexandru Puiu, *Strategiile bancare – una din cauzele crizei economiei românești* (ediția a II-a), Pitești, Editura Independența Economică, 2003, p. 279-280.

³⁵ Pentru a nu complica expunerea, ne-am oprit doar la distincția de bază a lui Saussure între *semnificant* și *semnificat* („expresie” și „conținut”). Altminteri, se știe că lingvistul danez L. Hjelmslev a deosebit două forme și două substanțe, câte una pentru fiecare dintre cele două planuri. De

asemenea, trebuie precizat că în ideologia lingvistică antipozitivistă „forma” se identifică adeseori cu „funcția” (cf. Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC, 2000, p. 44).

³⁶ Saussure, *Curs...*, p. 131; următoarele citate provin de pe aceeași pagină.

³⁷ *Formă și substanță în sunetele limbii*, în Coșeriu, *Teoria limbajului...*, p. 133.

³⁸ Pușcariu, *op. cit.*, p. 74.

³⁹ „The science of phonetics, whose domain is the sounds of speech, is to linguistics what numismatics is to finance: it makes no difference to a financial transaction what alloys are used in a coin, and it makes no difference to the brain what bits of substance are used as triggers for language – they could be pebbles graded for color or size, or, if we had a dog’s olfactory sense, a scheme of discriminated smells” (Bolinger, *op. cit.*, p. 15).

⁴⁰ Toate fragmentele provin de la p. 129 din *Cursul...* lui Saussure (ediția citată).

⁴¹ *Vezi*, în acest sens, și exemplul pe care îl dă Saussure cu fr. *mouton*, care în engleză trebuie echivalat cu *sheep* (dacă este doar animalul, „oaia”) sau cu *mutton* (dacă este doar carnea respectivului animal). Pentru o analiză aprofundată și extinsă asupra semnului lingvistic la Saussure, vezi Ioan S. Cârâc, *Teoria și practica semnului*, Iași, Editura Institutul European, 2003, p. 103-122.

⁴² Bolinger, *op. cit.*, p. 186: „The meaning of a word is potential, like that of a dollar bill before it is involved in a transaction”.

⁴³ *Apud* Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, EDP, 1966, p. 44.

⁴⁴ B.-Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (ediție îngrijită de Grigore Brâncuș), vol. I, București, Editura Minerva, 1972, p. 32 (introducere).

⁴⁵ *Ibid.*, p. 32-33.

⁴⁶ Cf. și Cicerone Poghirc, *B.-P. Hasdeu – lingvist și filolog*, București, Editura Științifică, 1968, p. 116-117.

⁴⁷ Hasdeu, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁸ Pușcariu, *op. cit.*, p. 395.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 385.

⁵⁰ Leon Levițchi, *Manualul traducătorului de limba engleză*, București, Editura Teora, 1993, p. 80.

⁵¹ J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 159 și (pentru nota nr. 13 în *op. cit.*) p. 183.

⁵² Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 236.

⁵³ G. Gruită, *Moda lingvistică 2007. Norma, uzul și abuzul*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 25-26.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 195.

⁵⁵ Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, p. 148.

⁵⁶ Sinteza ideilor lui Durkheim și comentariile coșerieni se găsesc în excepționala carte a lui Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 31-40 (apărută în spaniolă în 1958, aceasta a marcat un moment de revoluție „copernicană” în lingvistică).

⁵⁷ *Apud* Coșeriu, *Sincronie...*, p. 31.

⁵⁸ În special, p. 32-35 din Coșeriu, *Sincronie...*; am putea cita totuși, în legătură cu prima caracteristică esențială a faptului social (exterior individului), una dintre concluziile pertinente: „*Mutatis mutandis*, acesta este vechiul sofism al grămezii: este limpede că *un* grăunte nu formează grămada și că grămada e «independentă» de fiecare grăunte luat separat, dar aceasta numai pentru că, în momentul în care se scoate din grămadă un grăunte, ceilalți grăunți continuă s-o formeze. Dacă se scot toți grăunții simultan, grămada dispăre. Concluzia exactă este deci că *nici unul* din grăunți nu formează *singur* grămada și nu că *toți* nu o formează, sau că grămada este «exterioară» grăunților” (*op. cit.*, p. 32).

⁵⁹ *Ibid.*, p. 39.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 40.

⁶¹ Aristotel, *Poetica* (traducere de C. Balmuș), București, Editura Științifică, 1957, p. 75.